

LEF JARDUNALDIAK

LEXIKOLOGI ERIZPIDEAK FINKATZEKO IV. JARDUNALDIAK

Hitz-elkarketari buruz lehenak
(Beloken, 1986, Ekainak 26-27)

Fr. L. Villasante

Hasierako hitzak

Belokeko Aita Abade eta euskaltzain maite Iratzeder
Euskaltzainkideak

Jardunaldiotara etorri zareten guztiok:

Agur bero bat denoi!

Oker egiteko beldur handi gabe esan daiteke, ene ustez, euskara, autonomiaren ondorioz, egoera edo aro berri batean sartu dela. Eta hortik supituki —eta zorionean— gure mintzairari istilu eta katramila berriak heldu zaizkio. Ofizialtasun maila eskuratu duen puntutik, euskarari hiztegi arazo larriak azaldu zaizkio.

Euskaraz tradizionalki erabili izan den hitz-multzo edo ondare hori behar bezain bestekoa zen eta euskaraz adierazten ziren premia eta zereginetarako egokitua. Baina orain bat-batean euskarak sarrera izan du administrazioan, irakaskuntzan, komunikabideetan; gizartea bera neurri handi batean hiritartu egin da eta mende berriko kultur giroan bizi da. Orduan ez da mirakuilu euskarak hitz eskasia handi batekin topo egin badu.

Itsaso neurgea, ikaragarri zabala dugu hemen begien aurrean.

Zein da Euskaltzaindiaren egitekoa arazo honetan? Euskaltzaindiak ez du uste gaur behar diren hitz guztiak sortzea berari dagokionik edo hainbeste alorretako izenak euskaraz nola esan behar diren berak dekretuz eta bana-banaka erabaki dezakeenik. Akademiak badaki berak bakarrik ezin dituela inolaz ere eremu larri horiek inguratu. Gainera, horretarako behar lirakeen ezagupen eta jakitateak gure ahalbideen gainetik daude.

Lan hau guztiona da, hots, herri osoarena, eta edozein modutan ere, bere denbora galdegiten du.

Baina hori esan eta, honako hau ere gaineratu behar dela uste dut: Euskaltzaindiak baduela hemen zeregin bat, bere-berea duena, hots, erizpideak finkatu eta nolazpait batu, obra handi hau batasun baten barnean egin dadin. Bestela, arau gidari batzuen faltaz, nahaspila ikaragarria sor daiteke, eta hori euskararentzat kaltegarri eta are hiltzaile ere gerta daiteke. Pentsatu besterik ez dago zer izango litzatekeen gauza bat bera izendatzeko zortzi-hamar hitz kurritzen badute edo, hitzak berberak izanik ere, idazkera eta forma desberdinetan idatziko balira.

Hau da, bada, kontua: hitz berrien premian dagoela egun euskara. Eta behar dituen hitzok nondik eta nola izango ditu? Horretarako hiru bide aitortzen dizkiote gure gramatikalariek euskarari: Lehena, hitzak mailegatu, esan nahi baita, kanpotik etxeratu. Bigarrena, hitz-elkarketa edo konposizioaren bidez hitz berriak sortu. Hirugarrena, eratorbide edo deribazioaren bidez —aurrizki eta atzizki bidez, alegia— hitz berriak eratu. Laugarren bat ere oraindik aipa daiteke: semantikaren alorrean hitzaren adiera batetik beste adiera berri batera luzapen bat edo lerradura edo irristadura egitea. Ez dut uste euskarari ate hauetarik batño ere hertsiki behar zaionik. Noiz baliatu bata eta noiz bestea kasu konkretuetan, hori ezin daiteke alde zurretik erabaki. Gure plangintzan laugarren bidea, semantikarena, oraingoz kanpoan uzten dugu, baina ez galerazten dugulako, noski.

Azken urteotan Euskaltzaindia aurrengo bidez arduratu izan da, eta ateraberi ditu arau edo erabaki batzu mailegatuko diren hitz horien itxura, hasiera, bukaera eta ortografia esleituz. Ikus *Maileguzko hitz berriei buruz Euskaltzaindiaren Erabakiak*, 1986. Erabaki horiek prestakuntzagarai bat izan zuten; hots, bi Jardunaldi egin ziren, txostenak aginduz, eztabaidatuz, eta elkar hizketa eginez, gaia bera aztertzeke eta eritziak ahalaz hurbiltzeke.

“Lexikologi Erizpideak Finkatzeko IV. Jardunaldiak”: hala deitu izan ditugu gaur eta bihar hemen Beloken izango diren hauek. Zergatik laugarrenak? Hiztegitzako arlo honetan beste hiru jadanik eginak direlako, noski. Lehenbizikoak bezala kontatzen ditugu Hondarribian 1981eko Abenduan euskal hiztegien mailak eta motak bereizteke egin ziren haiek. Bilera horien ondorioz Adierazpen bat eman zuten Euskaltzaindiak. Ikus *Euskera* (1982), 263-271.

Bigarren eta Hirugarren Jardunaldiak artez eta espresuki Maileguzko hitz berriei buruz Uztaritzeko Landagoienen 1983. urtean egin ziren; Urtarrilean bigarrenak, eta Azaroan hirugarrenak. Ikus *Euskera* (1983), 527-528; (1984), 393-394. Horien ondoren ere Euskaltzaindiak hartako

Adierazpena eman zuen, hainbat lasterren zenbait erabaki edo arau gidari agertuko zituela esanez. Ikus **Euskera** (1984), 261.

Orduan emandako hitza betez, hurrengo bi urteetan mailegu berriei buruzko zortzi erabaki hartu ditu Euskaltzaindiak eta aitzin honetan aipatu dudan liburuxka hori agertu ere bai. Honekin bukatutzat ematen du, oraingoz behintzat, maileguzko hitz berriei buruz berak beregain hartu duen zeregina.

1985eko Martxoan Lekarotzen Barne-Jardunaldiak egin ziren, eta han, Euskaltzaindiaren eskariz, Mikel Zalbidek hiztegi-gintza arloko lan-plangintza orokor bat eskaini zuen. Eta Maiatzeko 30ean Bilbon egindako batzarrean lan-plangintza hura bera, baina xehekiago, azaltzen digu berriz ere Zalbidek. Donostian egindako Urriko batzarrean, berriz, Miren Azkaratek, Euskaltzaindiaren eskariz, txostena ekarri zuen: "Euskal konposizioaren inguruan". Abenduko batzarrean ere, eta Euskaltzaindiaren eskariz, Miren Azkarate eta Pello Salabururen artean egindako txostena irakurri zen (berriz ere konposizioaren inguruan).

Aurre-lan guzti horiek kontutan hartuz, 1986ko Urtarrilean Bilbon egindako batzarrean M. Azkarate eta M. Zalbidek urte honetarako ekin-tza-plana aurkezten dute, hitz elkarketa edo konposizioaren gai hau proposatuz. Plan honi lehen-onarpenera Urtarrilean bertan ematen zaio. Eta Otsaileko batzarrean, Donostian, birrespenera eman eta lantaldea aukeratzeko da.

Hauek izan dira orain arte egin diren urratsak. Gaur, berriz, Euskaltzaindiak izendatu duen lantaldea abian jartzen da.

Sail ongi mugatu eta berri-berria du lantaldeak aztergaitzat: hitz-elkarketa edo konposizioa, lehenago maileguena izan genuen bezala.

Galde daiteke agian ea hitz elkarketa eta eratorbidea ez ote diren azpi-azpian, erro-erroan eta funtsean gauza bat bera, eta ea ez ote litzatekeen hobe biak batera aztertzea. Baina, alde batetik, hitz elkarketa eta eratorbidearen arteko mugak aski garbi daudela uste dut, eta, bestetik, dena batera aztertu nahiko bagenu, zabalaren zabalaz inguratzen zaila den itsasoan ibiliko ginateke. Hobe dugu, beraz, epeka eta zatika joatea. Horrela, gainera, hitz elkarketari zor zaion bezalako garrantzia, astia eta denbora eskaintzeko parada izango dugu. Bestela, dena batera hartuz, alegia, nekez izango genukeena.

Eta bego hau garbi: lantalde honen helburua edo xedea ez da erabakiak hartzea, gaia bera istudiatzea eta sakontzea baizik. Beste hitzez esanik, gaia heltasunera etor dadin laguntzea eta bere egunean aurre-asmu batzu Euskaltzaindiari eskaintzea; honek ikusiko du gero zer egin. Euskaltzaindiak, alegia, bere egunean, hala baderitzo, batzarrean erabakiak hartuko ditu.

Inoiz entzun izan diot Zalbideri Iparralde eta Nafarroako literatura idatziak enplegu aski murrirtza egin duela, bai hitz elkarketaz eta bai eratorbidez; horretan askoz joriagoak direla Bizkai eta Gipuzkoako literaturak. Zernahi gisaz, euskaldun arrunta, bai han eta bai hemen, egunero hizketan etengabe ari da bi bide horietara jotzen, eta beroietaz baliatzen da hitz berriak sortzeko eta esan behar duena era laburrago eta adierazkorrago batean adierazteko.

Baina gaur agian euskararen bi baliakizun hauek atrofia baten mehatxupean aurkitzen dira. Askori gaur, euskara pixka bat kanpotik ezagutuaren, beronen etxebarnean bizi ez direlako edo etxearen giltzaz jabetu ez direlako, baliakizun horietara jotzeko sena edo erosotasuna falta zaie. Orduan zer gertatzen da? Maileguetara ia beti jotzen dela. Eta Euskaltzaindiak maileguen bide hau hertsu gabe, noski, beste biak ere aitzinatu eta bultzatu nahi ditu. Baina horretarako bideok zer-nolakoak diren, zer-nolako legeak dituzten etab. arakatu behar da.

Etapari berri batean sartzen gara, bada. Promesaz eta zoramenaz beterik den etapa batean. Hor ditugu, iturri eta mugari antzo, Azkuek bere Morfologian utzi zizkigun azterketa eta bildumak. Sinesturik nago Jardunaldi hauek, eta bai etorkizunean hauen segida bezala egingo direnak ere, ondoriotsuak izango direla eta euskararentzat probetxu handitakoak.

Eskerrak ematen dizkiot bihotz-bihotzez Belokeko komentuari, eta bereziki Aita Iratzeder euskaltzain eta Belokeko mitradun Abadeari, bilkura hauek hemen egiteko eman dizkigun erraztasunengatik.

Eta, beste gabe, hitza pasatzen diot Zalbideri, zeinek beregain hartu baitu lantaldearen eta lan egiteko moldearen gidaritza. Eskerrak baita berari ere, Euskaltzaindiari ematen dion laguntasun paregabe honengatik.

LEXIKOLOGI ERIZPIDEAK FINKATZEKO IV. JARDUNALDIAK. LEF

Beloke, 1986-VI-26/27

Jose Antonio Aduriz

Idazkaria

Bilera-Akta

Belokeko Abatetxean, 1986ko Ekainaren 26-27etan LEF Taldeko Osoko taldea elkartu da lehen aldiz, Luis Villasante euskaltzainburuaren lehendakaritzapean; hor bildu dira: A. Irigoien, F. Ondarra, J. San Martin, J. M. Satrustegi euskaltzainak, eta J. A. Aduriz, R. Badiola, M. Ensunza, J. M. Larrarte, J. L. Lizundia, L. M. Mujika, J. K. Odriozola, L. Otaegi, Tx. Peillen, A. Sagarna, T. Uribe-etxebarria eta M. Zalbide. Beren ezin-etorria adierazi dute P. Altuna, M. Azkarate, P. Goenaga, F. Krutwig eta B. Oiharzabal-ek.

1. Luis Villasante euskaltzainburuak bere agurra eta ongietorria egin die bildutakoei, eta, Jardunaldion lehen-orainak zirriboratu ondoren, hitz argitan bildu du Euskaltzaindiak talde honengandik espero duena: autonomiak eta euskararen ofizializazioak nabarmenerazi dituzten premietan, bada euskal lexikoaren arlokorik ere. Batean nahiz bestean sumatzen den hitz-eskasiaren aurrean Euskaltzaindiari dagokion egitekoa ez dela hitzak sortzea eta horiei buruzko banakako erabakiak hartzea, esan du, baizik erizpide orokorrak batu eta finkatzea, jokabide desberdin eta kontrajarrien arriskua saihestu ahal izateko; eta, Jardunaldion egitekoa mugatuz, aztergaia eta helburuak zehaztu ditu: hitz-elkarketa landuko da hemen, denbora mugatu batez, eta, beraz, ez erabakiak hartzeko, aurre-asmook aurkeztu, eztabaidatu eta ikertzeko baino. Egin eta egingo den lana bero eskertuz, Mikel Zalbideri egin dio leku, Hiztegi-Batzordearen Idazkari eta LEF talde eragilearen behin-behineko buruari, jadanik prestatuak diren lanen berri eman dezan.

2. Mikel Zalbidek, Osoko taldearen aztergai izango diren bi txostenak aurkeztu aurretik, Euskaltzaindiak hiztegi-lanetan duen plangintzaren bi alderdi nagusiak agertu ditu: alderdi lexikografikoa (*Orotariko Euskal Hiztegia* burutzen ari dena) eta alderdi lexikologikoa: maileguak zein itxuratan hartu behar diren aztertu eta erabakia du dagoeneko Euskaltzaindiak; altxor zaharreko ondasunaren formei dagokienean, berriz, aztertzeak ditu, besteak beste, hitz-elkarketa, eratorpena eta semantika dela medio gertatzen diren aldaketak.

Epe zehatzago eta hurbilagoetara mugatuz, 1986-1990 bitartera, hitz-elkarketa aztertzeo asmoa dago, Osoko talde honen egitekoa burutzekoa, alegia. Egiteko honen helburu praktikoa azpimarratu du: taxonomia ahalik eta zehatzena eskaini beharko da, batetik, eta ondorio morfofonologiko eta grafikoak argitu, bestetik.

Plangintza hori gauzatzeko begiz jo den lan-taldea aurkeztu du gero Mikelek: arduraduna, talde eragilea eta Osoko taldea. Orain arte egindakoa aipatu ondoren, Euskaltzaindiak ezarritako eginkizunak gogoratu ditu: talde bakoitzaren bilera-eritmoak eta landu nahiz landuerazi behar diren txostenak.

Idazkari-moderatzaileak izendatu dira (J. A. Aduriz eta A. Sagarna, hurrenez hurren), eta terminologi auzi batzu argitu.

3. *Hitz-elkarketa lantzeko erizpideak* izeneko txostena irakurri eta azaldu du Mikel Zalbidek: helburu praktikoa begien bistatik galdu behar ez den arren —edo, hobeto agian, galdu behar ez delakoxe—, arazo teorikorik ez da faltako azterlan hauetan. Adibidez, terminologia bera ez dago inondik ere bateratua: konposatu-mota batzu izendatzeko forma bera darabiltenean denek edo gehiensek, forma horixe eutsiko zaio; besteetan, berriz, motari dagokion adibide batez izendatuko da, bestetako jokabideei jarraiki. Muga-kontuak ere ez dira beti argiak, eratorpena bait dago albo batean eta bestean sintaxia; zabal jokatu da hemen, dudazko kasuak ere barne hartuz, kentzekoak kenduz joatea errazago eta erosoago delakoan. Hirugarren zailtasun teoriko bat, definizioek sortuko dute; zailtasunarekin ez ezik, ezinarekin ere topo egingo litzateke, baldin horiek zorrotz zehaztera joko balitz. Baina gutxienezko erizpide batzu ezinbestekoak dira, sailkapenen bat egingo bada; horrela, kontutan izan beharko dira “hitz-andana ihar-tuak”, eta sakonkiago aztertu beharko dira “hedabide sintagmatiko biziak”; edo, hitz-elkarketa direla esatea eztabaidagarria izan arren, besteen segidan lantzea proposatzen den sinbolismo fonetikoz nahiz hots-uztarduraz eraturiko kateak.

Gutxienezko erizpide horiek errespetatuz egingo dago konposatu-moten sailkapena eskaintzen duen bigarren txostena. Bigarren txosten honen egitura bera eta barne-sailak eztabaidatzeko *lan-prozedura* aurkeztu zaio Osoko taldeari, mota bakoitzaren barruan puntuok lant daitezten: berrelkarketa posibleak, morfofonologiako fenomeno eta arauak, emankortasuna, azentuazio-intonazioak, idatz arauak.

Elkarrizketa luzea izan da ondoren taldekideen artean: txostenean ageri den izendapen-aniztasuna aipatu da (“hitz-elkarte”/“hitz-elkartze”, “hitz-elkarketa”), zenbait osagairen (*-dun*, *-gin/-gile*; *tele-*, *ez-*, etab.) balio-hedadurak eztabaidatu dira, hitz-elkarketaren eta eratorpenaren ondoan hirugarren kategoria bat (parasufixuak) bereiz aztertzea proposatu da, etab. Eztabaida antzuetan erortzeko arriskutik begiratzeko, arratsaldeko saioan 2. txostenari heltzea erabaki da, zerrenda ikusi ahal eztabaidatuz puntu bakoitza.

4. *Hitz elkartuen sailkapena* deritzan bigarren txostena lantzeko ekin dio taldeak bazkalondoko saioan. Aurre-lan bezala aurkeztu du Mikel Zalbide txostengileak: Euskaltzainburuarekiko elkarrizketan, gai konkrituak proposa zitzala eskatu zion honek, abenduko Jardunaldietarako. Xede horretarako baliagarri izan-go direlakoan, eta, erizpideen txostenean agertuen arabera, 18 ataletan banatu ditu konposatu-motak, eta atal bakoitza hainbat azpiataletan; hauetako bakoitza, berriz, adibide ugari hornitu du: XVI. mendean geroko produkzio idatzian jasotako 60 bat mila fitxatetik aukeratutako adibideez.

Lehen 4 atalen azalpen xehearen ondoren, eztabaida-elkarrizketaren txanda iritsi da. Saiklkapenari berari dagozkio egindako ohar batzu: azpiatalak bereizteko, erizpide morfologikoen ondoan semantikoak ere sartu izana batzutan (ekin-tza/iharduna, adib.) kritikatu da; edo egitura sintaktikoetatik oso gertu dauden egiturak jasoz, zerrenda puztu izana; edo elkarketa soil bezala azter daitezkeen egitura batzu berrelkarketa bezala aurkeztea. Txostengileak ere seinalatu duen kategori banaketa zenbaiten irristakortasunaz ere mintzatu dira taldean, ez bait da beti nabaria, adib., forma bat izen ala adjektibo den, edo izen ala adberbio den. Oharrrik gehienak, dena dela, puntu konkretuagoen inguruan egin dira: *-ain*, *-gailu*, *-zur*, *-larri*, *-kalte*, *-hurran*, *-bila*, *-zale* edo *ezin*- osagaiei dagokien lekuaz eta banaketaz edo “sendagile” eta “osagile” bezalakoek sortzen dituzten desorekez.

Egin diren oharrak jasoko direla aginduz, hurrengo atalen azalpena egin du Mikelek, kasurik eztabaidagarrienak seinalaturaz eta 18. ataleko adibideak –“hitz-andana ihartuak” eta semantikazko higaduraz sortuak– falta direla aitortuz, ez bait du horretarako astirik izan.

Luze-zabal ihardun da taldea izendapenetan ageri diren baliapide ugariez: “praenomen”, gentilizio, errotulazio, exozentriko anatomiko, etab. Horien eta aposizioen inguruko eraikuntza gero eta ugariagoen gaineko eztabaiden ondoan, hainbat ohar puntualago egin da *zulo*, *xorta*, *-ez(a)*, *-eskas*, *-aire*, *-antxa*, *aurre-*, *atze-*, *alde-*, *-kente* eta beste osagaiez. Kritika eta ohar eta iradokizun guztiok kontutan izango ditu talde eragileak, ondoko lana bideratzerakoan.

5. Ekainaren 27 goiza (bezperako aztergaiei eskainitako lehen parte baten ondotik) hurrengo *Jardunaldietako gaien zehazpena* egiten eman du taldeak. Horretarako prozedura markatu du lehenik, nondik has eta nola ihardun erabakiz. Lehenatsunak seinalatzeko erabil daitezkeen erizpideak ikusi dira, batetik: atalik “erraz”enetatik abiatu, landuenetatik, ondorioetan eztabaida gutxien sortuko luke-tenetatik, multzo mugatuenetatik..., ala atal guztiei batera zein nahas heldu? Hurrengo Jardunaldietarako *corpus* mugatueneoak behintzat lantzea erabaki da, atal “zail” edo “zabal”agoren bat edo beste ere tartekatuz, horiek landuko ditue-rik aurkitzen den heinean.

Puntu bakoitza lantzeko metodologia onartu da ondoren, erizpideen txosten-ean markatzen den lan-prozeduraren haritik eta Euskaltzaindiak dagoeneko erabakirik dituenak kontutan hartu eta zehaztu/osatzeko eskariarekin.

Bertotik lant daitezkeen atalak eta horiek aztertuko dituzten txostengileak aukeratu dira ondoren:

- 8. atala lantzen hasiko dira M. Ensunza eta A. Sagarna.
- 9. atala ikertzen hasiko da J. K. Odriozola, zientzi euskarari ageri diren egiturak jasoz.
- 10. ataleko zenbait materiale bilduko duela agindu du J. L. Lizundiak, errotulazio-kontutan lanean ari diren bi batzordeekiko harremanetan.
- 13. atala osatzeko zerrendak eskainiko ditu J. San Martinek.
- 14. atala lantzea, X. Kintanari eskatuko zaio.
- 15. atala aztertuko duenik ez da finkatu.

- 16. ataleko hainbat baliapide bilduko ditu L. M. Mujikak.
- 17. atala A. Irigoienek eta J. M. Satrustegik landuko dute.

Osoko taldeko kide guztiak ez bait dira Jardunaldi hauetan bildu, talde eragilearen esku geratu da langaien eta txostengileen zerrrenda hau osatu eta zehaztea, gai bakoitzari buruzko bi txosten egin daitezten.

Txosten konkretu-puntual horien ondoan, M. Zalbidetik eskaini dituen sailkapena eta erizpideak aztertu eta kritikatu ditu T. Uribe-etxebarriak. J. M. Larrartek, bere aldetik, Gramatika-Batzordearen lanekiko lotura eta interferentziak zainduko ditu.

Abenduko Jardunaldietan aurkeztuko diren aztergai eta txostenak, azaroaren 28rako jakin eraziko dizkio talde eragileak Euskaltzaindiaren idazkaritzari. Horien lehen idazketa, berriz, azaroaren 18rako egingo da eta talde eragilearen eskuetan egongo da, honek taldekideen artean azaroaren 28rako banatu ahal izateko, eta abenduaren 22-23etan egingo diren 2. Jardunaldien aurretik ezagut ditzaten denek.

Txostenen neurriak, azkenik, Euskaltzaindian ohizkoak diren “txosten” (30-40 min.) eta “komunikazio” (15-20 min.) kontzeptuen arabera erabakiko ditu talde eragileak.

6. Osoko taldearen lehen bilera honen azken eginkizuna, 1987ko ihardunbidearen lehen zirriborroa egitea izan da: bi bilera egingo ditu Osoko taldeak urte horretan zehar, eta hamabi, talde eragileak. Urtea amaitzearekin batera, bere ondorio-proposamenak bukaturik edukiko lituzke talde honek, eta Euskaltzaindiaren eskuetan utziak, horrela bere eginkizuna burutuko lukeelarik.

Euskaltzainburuaren hitzalditxo batekin amaitu dira Belokeko Jardunaldiok. Probetxuzko eta atseginak izan direla, esan du, bilerok: eta itxaropentsu dela taldeak ekarriko dituen emaitzez. Bereziki eskertu ditu Mikel Zalbidetik aurkeztutako txostenak eta Xabier Iratzeder euskaltzainak eskainitako harrera ona eta laguntza estimagarriak.